

IZMEĐU PJESNIČKE IMAGINACIJE I ESTETIČKIH NORMATIVA

(O Franji pl. Markoviću, uz sto i pedesetu obljetnicu rođenja)

MILOVAN TATARIN

(*Pedagoški fakultet,
Osijek*)

UDK 18 Marković, F.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 6. IX. 1996.

1. Prolog

Sudbina je Franje pl. Markovića, kao pjesnika, kao kritičara, kao filozofa i estetičara, zanimljiva i neuobičajena, barem kada je o hrvatskoj književnosti riječ. On je, naime, jedan od rijetkih koji je od samih početaka svojega djelovanja nailazio na apsolutno odobravanje, pohvale i poštovanje i kao takav bio neporecivi autoritet gotovo trideset godina. Svjedokom je tome i jedna posve izvanjska činjenica: veliki broj radova posvećenih upravo njegovoj osobnosti, te prosudbi njegovih balada, romanci i soneta, spjevova i tragedija. Osim toga, veoma je rano Marković polučio i nekoliko ovećih sintetskih monografija i prikaza kojima se željelo cjelovito zahvatiti kako privatni životopis tako i spisateljsko-znanstveni rad. Ta je tradicija otpočela tekstem Vjekoslava Klaića *Dr. Franjo Marković*¹ da bi potom uslijedila studija Branka Vodnika,² Dlustuševe³ i Pavletićeva⁴ knjiga, te Bazalina⁵ rasprava o Markovićevu filozofskom svjetonazoru.

¹ VIENAC, Zagreb, god. XVI, 1884, br. 21, str. 335-337; br. 24, str. 384-386; br. 38, str. 608-611.

² Branko Vodnik, *Franjo Marković*. Studija. SAVREMENIK, Zagreb, god. I, 1906, knj. 1, str. 81-96, 161-178.

³ Ljuboje Dlustuš, *Dr. Franjo Marković. Njegov život i rad*. Klub hrvatskih književnika u Osijeku, Osijek, 1915.

⁴ Krsto Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*. Matica hrvatska, Zagreb, 1917.

⁵ Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*. RAD JAZU, Zagreb, knjiga 224, 1921, str. 221-312.

Nakon toga, naša će znanost sve rjeđe svraćati u Markovićeve estetizirani vrt, a zanosa je, s kojim se od šezdesetih godina XIX. stoljeća prilazilo njegovu opusu bivalo sve manje. Dok je aktivno stvarao, susretao se tek sa sveukupnom podrškom i odobravanjem; poslije smrti recepcija nema ni približno onu količinu simpatija koju je imala ranije.⁶ Ispravna je, stoga, Barčeva tvrdnja: »Tako bi se moglo reći da je u Lunačekovoj ocjeni Pavletićeve knjige rečena posljednja riječ o Markoviću kao književniku. A ta je ocjena za Markovića kao stvaraoca gotovo sasvim negativna. U njoj je on prikazan kao čovjek u kome je naučenjak ubio pjesnika. Prema Lunačkovom shvatanju, u Markovićevoj se pjesničkoj tvorbi osjeća kako je Marković bio čovjek koji je doista osjećao pjesnički, ali on je svoj osjećaj navlačio na neke estetičke kalupe.«⁷ Vremena su se tako za našeg autora posve promijenila, pa je sve ono što se nekoć neograničeno hvalilo došlo pod kritičku lupu. Klaić davne 1884. godine s oduševljenjem bilježi: »Nisam znao, čemu da se više divim; da li majestetskoj, skroz dramatskoj dikciji, da li krasnoj kompoziciji, da li opet domorodnome zanosu, kojim je pjesnik prikazao svoje i naše junake.«⁸ Nakon Markovićeve smrti iskazi zadobivaju drukčiji ton: te nekad tako »krasne« crte postaju predmetom sve učestalije kritike. Od 20-ih godina zanimanje za Markovića jenjava. Tridesetih godina interes pokušava u dva navrata oživjeti Antun Barac, što, međutim, nije naišlo na primjeren odaziv.

Pa dok je u književnopovijesnom studiju druge polovice našega stoljeća Markovićevo pjesnikovanje doista rijetko bilo tema opširnije znanstvene raščlambe (Nedjeljko Mihanović⁹, Zoran Kravar¹⁰) i dok se na njegovu nezavidnu poziciju uglavnom podsjećalo tek prigodom različitih obljetnica¹¹, hrvatska filozofija nije zapostavila Markovićeve rad. Mislim ovdje prvenstveno na studije Zlatka Posavca¹² i Vladimira Filipovića¹³. Posebno pak treba istaknuti

⁶ Mirko Tomasović, *Jedan glas za Franju Markovića. U povodu sedamdesete obljetnice smrti*. CROATICA, Zagreb, god. XV, 1984, br. 20–21, str. 127–132.

⁷ Antun Barac, *Članak o Franji Markoviću*. U: *Članci o književnosti*, Moderni hrvatski pisci, kolo 1, knjiga 2, Binoza, Nakladni zavod u Zagrebu, s.a., str. 19.

⁸ Vjekoslav Klaić, *Dr. Franjo Marković*, str. 609–610.

⁹ *Franjo Marković*. FORUM, Zagreb, god. VIII, knj. XVIII, 10–11, 1969, str. 730–744. Isti tekst čitamo i u *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 44, Matica hrvatska, Zagreb, 1970, str. 7–24.

¹⁰ *Ideja drume kod Franje Markovića*. Dani Hvarskog kazališta VIII, Čakavski sabor, Split, 1979, 201–214.

¹¹ Mirko Tomasović, *Poticajni Franjo Marković*. DANICA, Hrvatski kulturni tjednik, 142, Zagreb, 4. veljače 1995, 29. (Prilog u VJESNIKU, LVI, 17002, 4. II. 1995.)

¹² *Estetika u Hrvata do sredine 20. stoljeća*. U: *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti*, zbornik iz 1968. godine, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1992, osobito str. 128–130.; *Hrvatska estetika u doba Moderne*. Dani Hvarskog kazališta VII, Izdavački centar, Split, 1980, osobito str.

Srećka Kovača i njegovu skrb za objelodanjivanje dijelova litografiranih skripata Markovićeve *Logike*.¹⁴

Rođen je Franjo pl. Marković 26. srpnja 1845. godine u Križevcima od oca Antuna, vijećnika kraljevskog banskog stola i majke Josipe pl. Šugh. Bio je najmlađe dijete u obitelji Marković i imao je još dva brata i sestru. Pučku školu dovršio je u gradu u kojem je i rođen, a od listopada 1854. polazi gimnaziju u Zagrebu. Svih osam godina školovanja (1854.-1862.) isticao se kao izvrstan pitomac kraljevskog plemićkog konvikta. U gimnazijsko vrijeme prijateljevao je s Vlatkom Mažuranićem, Izidorom Kršnjavim, Petrom Tomićem, Arminom Šrabcem, Šandorom Bresztyenszki, Pavlom Brantnerom. Kao šestoškolac objelodanio je i svoju prvu pjesmu *Noćno pitanje* u đачkom časopisu *Domovina* (br. 10) 1860. godine. O toj će pjesmi Klaić poslije reći sljedeće: »Poznato je, da su prvieni premnogih pjesnika posvećeni 'dragoj', koja im je izvor i konačni cilj. Ovakve su pjesme redovito 'strašno zaljubljene', a odišu pesimizmom, kakovim nije ni zadahnut onaj zdvojni nesretnik, što je kuburu naperio na prsa svoja. Marković naprotiv ni u svojih prvienicah ne pjeva 'Njoj', niti o 'Zakletvi na grobu', a još manje 'Cjelov za poljubac'; njegova prva pjesma 'N o ć n o p i t a n j e' pita, što je istina?...Pjesnik Marković ni u prvoj pjesmi svojoj ne plače ni ne zdvaja; on već prvom svojom pjesmom udara biljeg svojoj poeziji, koja ne obara ni ne jadikuje, nego kriepi i uzdiže. I tu se očituje već duboka etična podloga ukupnoga mu duševnoga rada, koja ne trpi puke negacije, nego traži sred nesklada sklad, a sred najveće biede ublažujuću utjehu.«¹⁵

U jesen 1862. godine Franjo pl. Marković odlazi u Beč na studije gdje uči filologiju, slavistiku i filozofiju. Prvu disciplinu nije osobito volio: »Bojim se, da će se zakleti zvijezde proti meni, pa da mi već ne sjaju kao luči genija i kao glasi ljubavi božje, nego da mi sjaju kao – filologova lampa. Modri svod će se zakleti, da mi se ne savija kao velo beskrajne slobode i kao most k sretnijem kraju, nego kao – plahta ciganska. I sunce i mjesec i sve, sve obijedit će me, te će mi potamniti i onijemiti narav, pa ću živjeti u mraku filološke proze. Bože, očuvaj me toga!«¹⁶ U Beču se osobito zanimao za poljski jezik i literaturu, a

76-78. (rad je tiskan i u knjizi *Estetika u Hrvata*, Nakladni zavod Maticc hrvatske, Zagreb, 1986, str. 151-197.).

¹³ *Franjo Marković-rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije*. PRILOZI ZA ISTRAŽIVANJE HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE, Zagreb, god. VIII, 15-16, 1982, str. 7-24.

¹⁴ *Logika*. Napisao Dr Franjo pl. Marković. PRILOZI ZA ISTRAŽIVANJE HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE, Zagreb, god. XVIII, 35-36, 1992, str. 241-258.; *Vrsti sudova po njihovih oblicih*. PRILOZI ZA ISTRAŽIVANJE HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE, Zagreb, god. XIX, 37-38, 1993, str. 251-265.

¹⁵ Vjekoslav Klaić, *Dr. Franjo Marković*, str. 336.

¹⁶ Nikola Andrić, *Kohan i Vlasta*. U: *Kohan i Vlasta*. Epska pjesan Franje Murkovića, Matica hrvatska, Zagreb, 1923, str. VI.

ponajviše je zavolio Mickiewicza, što će se kasnije znatno osjetiti u njegovim spjevovima. Obično se za bečki period Markovićev spominje njegovo intenzivno druženje s Augustom Šenoom i Ivanom Dežmanom. Godine 1865. osnovali su hrvatski đaci u Beču društvo koje je, na Markovićev prijedlog, prozvano *Velebit*. To je izravno utjecalo na izbor Markovića (1871.) za počasnog člana tog društva. Za studija je naš autor upoznao i skladatelja Ivana Zajca. Budući da se 1866. spremala proslava tristogodišnjice Nikole Zrinskoga, Marković je za tu prigodu spjevao pjesmu *U boj!* koju je Zajc uglazbio. »Marković je dakle sastavio tekst za prvi hrvatski izbor Zajčev; to je ujedno i prva pjesma Markovićeva koju je hrvatski narod čuo od mladog pjesnika.«¹⁷

God. 1865. Marković završava svoj studij, da bi 6. prosinca 1866. pred ispitnim povjerenstvom sveučilišta u Beču položio ispit iz hrvatskog i grčkog jezika za cijelu gimnaziju, a iz latinskog samo za donju gimnaziju. Prvo mu je učiteljsko mjesto u Osijeku gdje će provesti dvije godine, od 1866. do 1868., kao suplent. Stanovao je u to vrijeme Marković u Poštanskoj ulici br. 4 (Tvrdra), u jednokatnici Emerika Martinovića, eksodvjetnika đakovačkog vlastelinstva. Prema nekim izvorima, osječko Markovićevo razdoblje uopće nije bilo lako. Naime, upravo tada on »...koji bješe u to vrijeme više puta stao javno na branik svetinja svojih i narodnih, opadnut bi ljuto od protivnika naših«¹⁸, te ga je Rauch opomenuo »radi nekorektnoga političkoga ponašanja«. No, s druge strane, Osijek je u to doba bio poticajno slavonsko središte u kojemu su djelovali ugledni intelektualci toga vremena: »U to su se doba na osječkim srednjoškolskim katedrama, više nego u Zagrebu, okupljale profesorske snage, koje su zaorale najdublje brazde u tadašnjoj njivi hrvatske prosvjete. Ondje su djelovali: Šime Ljubić, Janko Jurković, Tade Smičiklas, Živko Vukasović, Iso Kršnjavi, Armin Pavić, Julije Šajatović, Josip Pavec, Ivan Radetić, Mijo Kišpatić, Matija Uhlir, Gavro Manojlović i Armin Šravec.«¹⁹ I upravo je tu, u Osijeku, Marković napisao i tiskao svoju »epsku pjesan« *Kohan i Vlasta* 1868. godine.

O Božiću 1868. Marković je premješten u Zagreb, da bi postao učitelj na tamošnjoj gimnaziji 24. svibnja 1869. No, već 1870. godine dogodilo se nešto što je izravno utjecalo i na Markovićev život. Naime, u svibnju 1870. članovi su pjevačkih društava *Kolo* i *Zora* pred kipom bana Jelačića izveli političku demonstraciju. Ban Rauch naređuje redarstvenicima rastjerivanje demonstranata. Posebice se u tom metežu isticao suplent zagrebačke gimnazije David Starčević koji je otvoreno vrijeđao članove društava. Dobar je dio

¹⁷ Vjekoslav Klaić, *Dr. Franjo Marković*, str. 385.

¹⁸ Nav. dj., str. 385.

¹⁹ Nikola Andrić, *Kohan i Vlasta*, str. VI.

zagrebačkih profesora nakon toga smatrao da Starčeviću više nije mjesto u školi te su zatražili od Raucha da ga povuče iz službe. Ovaj to nije učinio. Naprotiv! Smijenio je Jagića i Bratelja! Taj Rauchov potez rezultirao je time da su početkom lipnja 1870. neki profesori dali otkaz, između ostalih Keller, Šajatović, Divković, pa i Franjo pl. Marković. Nakon što je ostao bez posla, Marković ponovno odlazi u Beč kako bi studirao filozofiju, navlastito estetiku. Upravo iz toga razdoblja (predavanja Roberta Zimmermanna) proistječe i kasniji autorov ideal distancirane i objektivne umjetnosti. 8. ožujka 1872. godine promoviran je za doktora filozofije, te se iste godine vratio na mjesto profesora u gimnaziji. No, isto tako prihvatit će se urednikovanja u *Viencu* (18. svibnja 1872., br. 20 – do konca 1873.). God. 1873. Marković se oženio Dragicom Leitnerovom s kojom će imati dva sina: Radovana i Metela, koji je preminuo 1889. u četvrtoj godini. Zanimljivo je Markovićev ženidbeni čin opisao Vjekoslav Klaić: »Ne znam pravo, ali čini mi se da je te godine (1873. – nap. M.T.) Marković pošao sa svojim pobratimom drom. Šajatovićem u grad Varaždin. Marković vratio se je teško ranjena srca s toga izleta: začarala ga liepa i umna gospojica Draginja Leitnerova. Zatim ne prođe par mjeseci, a naš Marković vodi pred Božji žrtvenik krasnu i duhovitu mladu, koja će bolje od ikoga pojmiti duboka čuvstva pjesničke duše njegove. Nu zavidna posestrima vila kano da je s toga na mićenika svoga raztužila, pa čim mu je prije više volila, tim je ljuće na nj zamrznula i gotovo ga osudila na vječni muk.«²⁰ Ove su rečenice, iako iskazane s velikom dozom patosa, istinite. Markovićevo je stvaralačko razdoblje doista kratko i traje tek desetak godina (1865.–1873.): *Dom i svijet* (1865.), *Kohan i Vlasta* (1868.), *Povratak pod hrvatskoga kralja* (1871.), *Karlo Drački* (1872., uprizoren 1894.), *Benko Bot* (1872., uprizoren 1899.); zbirka *Iz mladih dana* objelodanjena 1883. sadrži balade i romance napisane šezdesetih i sedamdesetih godina. Tek »poviestna drama«, *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski* izlazi iz naznačena okvira (1876. napisana, 1877. tiskana, 1878. uprizorena).

Koncem 1873. godine odlazi Marković u Njemačku i Francusku da se pripremi za predstojeću katedru filozofije.

Isusovačka je visoka škola u Zagrebu započela s radom 1662. godine, a 1669. (diplomom cara i kralja Leopolda) dobila je sva prava sveučilišta. Nakon ukinuća isusovačkog reda to je sveučilište, s oduzetim pravima, preoblikovano u Kraljevsku akademiju znanosti koja je imala pravni, bogoslovni i filozofski fakultet. Akademiji su uskoro oduzeta posljednja dva fakulteta. Sveučilište se nanovo ustrojava 1874. godine i ima ponovno tri segmenta: Pravoslavno-državoslovni, Bogoslovni i Mudroslovni fakultet. Za Mudroslovni fakultet iste su godine imenovana tri profesora: za filozofiju i povijest filozofije Franjo pl.

²⁰ Vjekoslav Klaić, *Dr. Franjo Marković*, str. 610.

Marković (27. travnja), za povijest Matija Mesić, a za filologiju Vatroslav Jagić. Školske godine 1874/75. bio je Marković prvim dekanom, a potom i 1888/89. U 1881. i 1882. godini bio je, osmi po redu, rektor Sveučilišta. Prigodom izbora održao je 19. listopada 1881. nastupni govor naslovljen *Filozofijski pisci od 15.-18. vieka u Dalmaciji*.²¹

Zbog svojih literarnih i filozofsko-estetičkih prinosu izabran je Marković, 20. studenoga 1876., za pravog člana Akademije, a sljedeće godine određuje ga Matica hrvatska svojim odbornikom. Pet godina kasnije njezin je potpredsjednik.

Od 1881. do 1890. godine Marković je narodni zastupnik u Saboru, a za križevački izborni kotar. Nije ni potrebno naglašavati da je za Khuena-Hedervaryja bio u oporbi. Osobito je njegov rad u tom razdoblju živo usmjeren protiv školskog zakona iz 1888. Zahtijeva on da učiteljska služba bude odobrena samo onima koji su iz Hrvatske, da se omogući stručna naobrazba školskih nadzornika, stručno osposobljavanje učitelja građanskih škola i sl. Uopće, protivio se on bilo kakvom uvlačenju mađarskog utjecaja u Hrvatsku.

Umirovljen je 1910. godine. Umro je 15. rujna 1914. godine u Zagrebu.

»Nema nam više među živima pjesnika 'Kohana i Vlaste'. Kad ništa drugo ne bismo mogli reći, označili bismo samim tim riječima teški gubitak, veličinu žalosnoga događaja u našem kulturnom životu. Kolikima je i kolikima taj sjajni pjesmotvor zagrijao srca, uzdigao duše i otvorio pogled u carstvo divnih, vječnih idejala!«²²

2. Markovićeve estetički nazori

Faza Markovićeve pjesnikovanja nije bila dugotrajna. Nakon nje on će se, uglavnom, posvetiti filozofsko-estetičkom radu, bilo da je riječ o teorijskim i spekulativnim promišljanjima lijepoga, bilo da je riječ o kritičko-estetičkoj prosudbi recentnih i ostvarenja iz dubljih slojeva književne dijakronije. Dva su, uvjetno rečeno, događaja koja su neposredno utjecala na takav zaokret. Njegov drugi odlazak u Beč 1870. godine imao je i konkretan povod u domovini (ostao je bez službe). Marković je to odlučio iskoristiti kako bi se potanje zabavio studijem filozofije. Budući da je u Beču bio učenik Roberta Zimmermanna (1824.-1898.), koji je usvojio Herbartovu formalnu estetiku i u tom obzorju oblikovao svoj filozofski svjetonazor (*Povijest estetike kao filozofske znanosti, Opća estetika kao znanost o formi*), nije začudno što je i Markovićevo estetičko stajalište formalističko. Svoju knjigu *Razvoj i sustav obće-*

²¹ VIENAC, Zagreb, god. XIII, 1881, br. 44, str. 701-707.

²² Ljuboje Dlustuš, *Dr. Franjo Marković. Njegov život i rad*, str. 5.

nite estetike (1903.) posvetio je Marković Zimmermannu. Kako je 1872. godine promoviran u doktora filozofije, posve je razumljivo da je upravo on 1874. izabran za predavača filozofije i povijesti filozofije novoustrojena Mudroslovnog fakulteta gdje od 1875. sustavno predaje estetiku, metafiziku, logiku, psihologiju, etiku i povijest filozofije. To su razlozi zašto je njegov potonji rad isključivo filozofski, posebice estetički. Dakle: u prvoj fazi (1865.–1873.) bujan romantičar, u drugoj »suhi« i racionalni znanstvenik. Tu je promjenu Branko Vodnik uzeo kao veliku štetu za hrvatsku književnost: »Marković pošao je strujom svoga vremena i morao je poći, ali moje je mnijenje, da je to pogubno djelovalo na njegovu poeziju. Da on nije postao naučnjakom, sveučilišnim profesorom i akademikom, mi bismo imali danas ne samo dvije tri drame visokoga stila, već čitav repertoar veličajnih tragedija, pa bismo pregorjeli njegov znanstveni i kritički rad. Između Markovića naučnjaka i pjesnika postoji veoma malo srodnosti: naučnjak je ubijao pjesnika, proza poeziju, trijezni um razbujalu fantaziju. Velika svoja pjesnička djela: 'Kohana i Vlastu', 'Benka Bota' i 'Karla Dračkoga' stvorio je pjesnik prije, nego li se prometnuo u naučnjaka.«²³

Nije teško zamijetiti kako se Markovićev rad što je uslijedio nakon balada, romanci, spjevova i tragedija dijeli u tri skupine: opći estetički problemi, valoriziranje pisaca koji su svoje djelovanje završili, promišljanja suvremenih autora i djela. Treba spomenuti da je Marković svoje estetičke nazore oblikovao prije no što je napisao *Estetiku*: ona je tek opširno i sustavno izlaganje (s veoma bogatom filozofskom i estetičkom terminologijom izvedenom u duhu hrvatskoga jezika) onoga što je Marković u različitim raspravama već uveliko formulirao. Franjo pl. Marković nije skrivao svoje nasljedovanje (uz primjetljiva odstupanja) Roberta Zimmermanna. I za njega je lijepo ono što proistječe iz odnosa koji postoje među pojedinačnim dijelovima. Lijepo je jedinstvo u mnoštvu: »Dakle na vanjskih predmetih nije sama t v a r n o s t, otporna i teška, ono što u nas pobuđuje milotnu ćutnju, nego je to o b l i k s l o ž a j n i, i to njeka pravilnost oblikovna, koja ujedinjuje oblikovno mnogoliče. A u našem duhu ona psihička radnja, koja takovu oblikovanost vanjskoga predmeta poima ter milotno ćučenje pobuđuje, nije puko osjećanje, niti puka radnja tjelesnih o s j e ć a l a naših, nego je n e o s j e t n a, pravilnost: to je ono petero oznaka, koje zajedno satvaraju cjelokupnu miloćutnost, t.j. ljepotu nekoga sastavljena predmeta...Treba imati na umu, da jedno obilježje samo još ne čini ljepote, nego tek svih petoro zajedno; pak zato može neki predmet biti miloćutan po jednom obilježju, a uz to nemiloćutan po ostalih obilježjih; takovom predmetu ne pripada prirok ljepote.«²⁴

²³ Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 174.

²⁴ Dr. Franjo pl. Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*. Logos, Split, 1981, str. 19.

Budući da ljepotu čini »oblik složajni« nije neobično da Markovića zanimaju prvenstveno *formalni elementi, simetrija, brojčani odnosi*. Upravo sa stajališta proporcionalnosti polazi on kada proučava inozemnu i domaću baladu i romancu. Ta njegova studija upravo vrvi različitim matematičkim odnosima i grafijskim prikazima. U uvodnom dijelu Marković daje sinopsis svojih numeričkih istraživanja: »Na Zimmermannovu morfološki promatrajući pučku baladu i romancu škotsku, englezku, skandinavsku, njemačku, romansku, i slavensku, najdoh da su najglavnija estetična obilježja njezine konstrukcije (njezina sastava) ova dva: 1. događajni sadržaj njezin razvija se ili simetrijskim ili nesimetrijskim prikazbenim oblikom, t.j. tako, da je naravni vršak iliti sredina događaja (po Markoviću ti epsko-lirski pjesmotvori imaju pet dijelova: uvod, napor, vršak, okret, konac – nap. M.T.), koji prikazuje pjesma, ili točno u sredini pjesmina tijeka ili je od te sredine pomješten bud bliže početku bud bliže koncu pjesme; 2. zasobica (sukcesija) pjesminih česti-početka, sredine i konca-ili točno odgovara vremenskoj zasobici događaja ili je zasobica događaja izvrnuta u pjesmenoj prikazbi ter pjesma počima prikazbom učinka, posljedice, konca, a završuje prikazbom povoda, uzroka, početka.«²⁵ Iz tog se navoda, između ostalog, vidi i autorovo inzistiranje na trodijelnosti i peterodijelnosti strukture. To je stajalište on strogo poštivao i u svojim djelima: *Dom i svijet* je trodijelan, a *Kohan i Vlasta* (u prvom izdanju ova »epška pjesan« ima četiri odlomka, ali sva kasnija izdanja imaju pet budući da je Marković *Mjednog konjika* razdijelio u dva segmenta i posljednji naslovio *Slavoj*), *Povratak pod hrvatskoga kralja, Karlo Drački, Benko Bot* i *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski* peterodijelno su usložnjeni.

Pored insistiranja na formalnom ustroju Markovića zanima još nekoliko aspekata literarnog djela. *Relacija grada-artificijelna obrada* veoma mu je važna i Marković to eksplicitno ističe. Pišući, recimo, o *Osmanu* bavi se i tim problemom: »Budući da Osmanida radi o poviestnih događajih (koji se bjehu nedavno sbili), to se estetičnom suditelju lako nadaje pitanje: kako stoji pjesan ova naprama poviestnim činjenicam, koje su joj pjesničkim predmetom? I tu je potreban oprez, da neizade estetički sud jednostran i nepravedan. Estetički uglednici različito misle o tom, koliko li je pjesnik dužan točno se držati poviestnih činjenica; zato objektivan estetičan sud ob Osmanu nije moguć u tom pogledu, ako se suditelj s doktrinarnom izključivošću (Marković reagira na Pavićevo mišljenje prema kojemu dobar dio *Osmana* ne odgovara poviestnim činjenicama – nap. M.T.) prihvati pravila jednoga god kojega strukovnjaka, te prema njemu odmjeruje estetičku valjanost, skladnost i saveznost

²⁵ Franjo Marković, *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*. RAD JAZU, Zagreb, knjiga 138, 1899, str. 118.

Osmanide u pogledu historične istinitosti.«²⁶ Pitanje je ovo možda važno, no ono što je svakako najvažnije jest oblik u kojemu je građa prezentirana. Pitanje složenosti važnije je od istinitosti. Marković je, tako, protivnik realizma i naturalizma, a pristalica idealizma: »Umjetnost ne može biti jednaka prirodi, nego može biti samo p r i v i d zbilje, i to maloobsežan, mikrokozmen privid neizmjereno obsežne, makrokozmen zbilje, a stoga može i ima biti umjetnost ujedinjen, sbijen, to će reći p o u z o r e n p r i v i d zbilje. Pouzorivanje iliti idealizam bivstven (imanentan) je postupak umjetničke tvorbe.«²⁷ Tu je premisu Marković realizirao i u svojim pjesmotvorima koji jesu reakcija na neke prošle ili suvremene događaje, no oni su prikazani tako da kroz njih prosijavaju velike ideje o ljudskoj neovisnosti, slobodi, humanosti i sl. Marković izrijeckom kaže: »Kao što svatko zna koj' je razmišljao ob odnošaju umjetničke tvorbe prema povjesničkom gradivu, nije u nijednom slučaju tako da bi umjetnik samo prepisati, prerisati mogao i *smio* (ist. M.T.) djelo povjesnice. Mnogo mu je posla dok pretvori realnost u ljepotu, događaj u dramatičan i tragičan jedinstven čin. Mnogu mora povjesnu crtu blijedu oživjeti, krepku ublažiti ili pače ispustiti, mnogu koje nije ni bilo ili je posve izbljedjela, sam iz svoje divinacije dometnuti, mnogu prometnuti – a sve ih udesiti u skladan savez, svim iz svoje duše posve iznova podati duha, srca, strasti silne i boli silne, i sve to rasvijetliti clairobscurom svoga dubokog ćućenja *općenite* (ist. M.T.) tragike ljudske.«²⁸

Franjo pl. Marković u svojem je plodnom razdoblju upravo i pisao takva djela koja su uvijek isticala univerzalna i izvanvremenska pitanja vezana uz ljudsku egzistenciju. Plemenite i vrijedne misli protežu se kroz sve njegove pjesmotvore: slobodni čin, slobodna volja, slobodna misao, pravo na samoodređenje, pravednost, jednakost, progres.

Razumljivo nam je onda da je i *pitanje moralne vrijednosti umjetnosti* pronašlo svoje mjesto u okviru estetičkih rasprava. Marković je bio protivnik prikazivanja ružnih strana života. On se zalaže za dobre i pozitivne misli i djela. U svojoj *Estetici* kaže: »Prema tome razlaganju možemo reći ovako: značajna obilježnost umotvora, koji prikazuje čovjeka, estetički je to vrednija, što više umotvor prikazuje bitna obilježja čovjeka, duševna i tjelesna, pojedinački uposebljena. A ona psihologijska obilježja ljudskoga bića, koja su bitna, trajna te razumljiva svakome doba, ujedno su, dajbudi pretežno, ple-

²⁶ Franjo Marković, *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*. RAD JAZU, Zagreb, knjiga 46, 1879, str. 85.

²⁷ *Razvoj i sustav obćenite estetike*, str. 421.

²⁸ Antun Barac, *Franjo Marković (1845–1914)*. U: *Hrvatska književna kritika*, JAZU, Zagreb, 1938, str. 44.

menita i vrijedna također po moralnom obziru. Svaki čovjek, bilo kojega doba i plemena, koji je vrstan estetički čutjeti, podpunije će razumjeti junaka plemenita ili požrtvovane čine dobrohotnih ljudi te će se laglje zamisliti u psihologijsko stanje takovih osoba, negoli u stanje opakih ili podlih osoba; u dobri čas može se tvrditi, da je duševna plemenština, a dajbudi težnje na nju, bitnije obilježje čovječje, nego što je opakost.²⁹ Karakteristične su u tom kontekstu riječi što ih izgovara Karlo Drački:

IZ TVOJE RUKE

*Da primim sad ko dar što sam ne stekoh,
Što ne ishrvah sam? Pregnućem svojim
Sve čovjek sam si osvaja što ima:
Što drugi da mu, nikad njegvo nije...*

*Što vijeka još je izvit mi, ko čovjek
Izvijat ću ga. Bio i trenutak,
Vjekovit je; jer u njem je zbijeno,
Što čovjek jest i ima, – sve: sloboda!³⁰*

Upravo iz navedenih razloga Marković je prigovarao Mirku Bogoviću da osnova koju je on uzeo (ubojstvo oca) ne može biti prikladna kako bi iz nje izrasla istinska tragedija što će kod čitatelja/gledatelja izazvati katarzu. Kralj Stjepan ne može biti pogodan lik budući da je »...otcomor (ili matromor) toli grozno nedjelo te se ne može tragički prikazati...«³¹ Spisatelj, dakle, mora prikazivati pozitivne čine, a ne one koji pobuđuju gađenje i otpor.

Markovićeva estetička razmišljanja sustavizirana daleko poslije svih njegovih epskih i dramskih pjesmotvora (naknadno aplicirana na konkretne autorske rukopise) rječito svjedoče o tome da je autor svoje nazore prvo otjelovio u literarnoj, a potom ih prenio u znanstvenu formu. Upravo stoga oba njegova primarna polja djelovanja tvore čvrstu i jedinstvenu cjelinu, koncept. Tako je to i u odnosu na formalni aspekt, u odnosu na propitivanje građe i umjetničke preradbe, u odnosu na moralnu stranu estetske tvorevine, a tako je to i onda kada je riječ o onome što zovemo *vječni estetički ideal*.

Zasebno je o tom problemu pisao Marković u *Estetici* (str. 420.–429). U omanjoj raspravi on će se suprotstaviti uspostavljanju nečega što bi se zvalo

²⁹ *Razvoj i sustav obćenite estetike*, str. 418.

³⁰ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 44, str. 207.

³¹ Franjo Marković, *O tragičnom problemu u Bogovićevu »Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom« i o analognih značajih svjetske dramske literature*. RAD JAZU, Zagreb, knjiga 144, 1900, str. 175.

»moderni ideal«, »ideal svoga doba«. Markovićevo je stajalište da takvo što ne može postojati budući da »...nije duševnost s v e okoline umjetnikove na istoj visini, nego u toj okolini ima i plemenitijih i manje plemenitih i posve potleušnih smjerova duševnosti...«³² Osim toga, čovjek ima snažnu potrebu povremena bijega iz svoje svakidašnjice, iz opskurne zbilje koja ga okružuje i intenzivnu želju da se skloni u područje umjetnosti: »Nije istina« – kaže Marković – »da je naše bivstvo ljudsko takovo, da u djelih umjetničkih vazda tražimo prikazu i izjav onih čuvstava, koja se u nas pobuđuju našim svakidanjimi prilikami života, prikazu naših časovitih misli, težnja, prikazu sadanjih pokreta i prevrata društvenih. Baš naprotiv je istina, – kako je to već S c h i l l e r iztaknuo, a B o u g o t ponavlja –, da počesto čutimo neodoljivu potrebu, da se otmemo tlaku svakdanje društvene okoline naše, koja nas hoće sasvim prisvojiti ter uništiti u nas sva čuvstva viša od onih, koja goji ta okolinu...Ali počešće treba, da nas umjetnost izdigne iz te okoline, ter da nas uzdigne nad nju. Umjetnost, lebdeći nad borbami života, sa sobom nas uznosi u visine idealne ljepote, ona udovoljuje našu želju za oslobađajem iz teškoga jarma sadanjusti; ona nas lieči od onoga umora, što ga na nas svaljuje svakdanje breme životno, ona krilati našu maštu, koja je potlačena uzahnim opravljajanjem omeđena posla, ona nas povraća k cjelokupnome bivstvu našem u i njem otvara vrutke dubokih i blagih čuvstava, nam samim gotovo sakrivenih.«³³ Kakav je to *sveobći ideal*, nije Marković precizno odredio (»...to će umu i srcu sadanjega prava umjetnika kazati priegled prvih umotvorina raznih doba i njegov vlastiti genij«³⁴), no da ga je nastojao otjeloviti, više je nego jasno. Njegov Bruno (*Dom i svijet*) koji je sav usmjeren prema učenju, narodnoj koristi, domoljublju, njegov Kohan koji se suprotstavlja licemjerstvu, lažima, varanju prostoga puka, koji pledira za slobodu, njegov žrec Slavoj koji poručuje »Jer prolazna je mržnja, ljubav vječna«, njegov Karlo Drački što želi osloboditi čovječanstvo od tiranije, njegov Benko Bot koji traži prirodna prava za svoju zemlju, njegov Zvonimir koji želi osloboditi *Sveti grob*, nositelji su onih ideja koje važe na svim zemljopisnim točkama i u svim vremenima, pa tako i danas. »Najplemenitiji smjerovi duševnosti« – to je opći ideal koji se estetički ima prikazati. Marković ga je u svojim tekstovima i prikazivao.

Franjo pl. Marković bio je svjedokom književne mijene s prijelaza 19. u 20. stoljeće. U to je vrijeme faza njegova pjesnikovanja već završila, no on je ipak iznio svoje stajalište prema novoj literarnoj modi. Za razliku od pretходne stilske formacije – realizma – hrvatska moderna istaknula je drukčije estetičke postulate: »Općenito je poznata polarizacija psihologijski orijenti-

³² *Razvoj i sustav obćenite estetike*, str. 427.

³³ Nav. dj., str. 425–426.

³⁴ Nav. dj., str. 428.

rane odnosno *psihologističke i subjektivističke* estetike spram objektivističke; jače isticanje *psihologizma* u odnosu na prethodno više naglašavan sociologizam.«³⁵ U Markovićevoj estetičkoj svjetonazoru takve se misli nisu u cijelosti uklapale i on je negativno reagirao na poetičke istupe *Mladih*: »Držeći svoje *Predavanje na izložbi Društva Hrvatskih umjetnika* 12. veljače 1899, u današnjem Umjetničkom paviljonu, Marković se kritički osvrće na teorijsko i programatsko shvaćanje Moderne, te kori moderniste prije svega zbog pretjeranih zahtjeva individualnih sloboda umjetničkog stvaranja. Marković naime smatra da 'ljepota nije beskrajna', nego je 'uvijek omeđena, zorna', pa 'ako se i javlja u beskonačnom broju individualnih pojava, ona je ipak u svima istoga bivstva, u svima je formama omeđena'. To obvezuje umjetnost i stavlja svoje zahtjeve na umjetnika, pa je stoga nerazborit zahtjev apsolutne individualne, dakle subjektivne slobode umjetničke, kakvu je bar načelno proklamirala secesija.«³⁶

Markovićevo oštar sud, međutim, ublažuju poneka mjesta u njegovoj *Estetici* koja ipak korespondiraju s poetikom moderne. Takve su, recimo, sljedeće autorove misli: »Uzor ljepote može za nas ljude biti samo r e l a t i v a n, t.j. primjeren n a š e m u prosvjetnome a napose estetičkome razvitku... Mogućnost nekoga abstraktna obćenita u z o r a ljepote ne može se razložito tvrditi već stoga, što se glasbena ljepota, slikarska ljepota, kiparska ljepota, arhitektonska ljepota, pjesnička ljepota – jedna od druge razlikuje svojim posebnim osobinama, ter nije moguće od svih njih sastaviti njeku skupnu a b s t r a k t n u l j e p o t u; abstrakcijom tvorimo obći pojam ljepote, ali ne u z o r ljepote, koji bi sve one raznovrstne, raznostručne ljepote sobom obuhvaćao.«³⁷ Nijekanje »općeg uzora ljepote« i njegovo relativiziranje ublažava Markovićevo priklanjanje stajalištu »univerzalne ljepote«, te ga približava književnim gibanjima s prijelaza stoljeća. Pa iako on nije podržavao estetske odrednice moderne, ipak se i u njega mogu pronaći, makar i rijetki, »refleksi suvremenog psihologizma empirijske i eksperimentalne pozitivističke psihologije.«³⁸

Ocjenjivanje novijih djela, onih dakle spisatelja koji su bili Markovićevo suvremenici, nije bilo autorovo primarno područje i on je prikaza takve vrste napisao relativno malo. Uzroci su tome različiti: Markovićevo dosljedno usmjeravanje prema filozofsko-estetičkoj problematici, dolazak nove i drukčije

³⁵ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata*, str. 154.

³⁶ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata do sredine 20. stoljeća*, str. 129.

³⁷ *Razvoj i sustav obćenite estetike*, str. 284.

³⁸ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata*, str. 174. Radi razumijevanja problematike psihologije tijekom 19. i 20. stoljeća, v. raspravu Z. Posavca, *Ususret estetičkom psihologizmu Moderne*, u knjizi autora, *Novija hrvatska estetika, Studije i eseji*, Zagreb, 1991, str. 91-129.

orijentirane skupine kritičara početkom osamdesetih godina (u to doba Marković je već uveliko akademik), sklonost ka opširnijoj, znanstveno utemeljenoj raščlambi, nesklonost književnoj polemici (koja je, uvjetno rečeno, od Iblera i Kumičića postala stalno mjesto hrvatske književne kritike toga doba), te činjenica da je Marković smatrao da se estetička pravila najdosljednije mogu primijeniti tek na djela autora koji su svoje djelovanje završili i pripadaju prošlosti. Ono što se, međutim, može zamijetiti jest činjenica da je on i u ocjenama recentnih mu autora pozornost poklanjao onim aspektima koji su u njegovu svjetonazoru i inače bili važni: materijalna osnova i njezina izvedba, komponiranje pjesmotvora, osobitosti prikazanih značajeva s posebnim naglaskom na opravdanost baš njihova odabira (moral, tragičnost), pjesnički jezik, etički problemi što se događajnom i akterskom razinom prezentiraju, idealna slika svijeta. U ta je pitanja Marković zadirao neovisno o tome je li bila riječ o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Ivanu Mažuraniću, Gavri Manojloviću, Mirku Bogoviću, Eugenu Kumičiću ili Ivi Vojnoviću. Njegove analize stoga niukoliko ne odgovaraju standardnim predodžbama o tome kako izgleda tzv. »dnevna kritika«, već su to ambiciozne rasprave. U vrijeme kada je Marković pisao svoje ocjene, one su uzimane kao najmjerodavniji sud. Kasniji proučavatelji postajali su skeptičniji glede njegove estetičko-kritičke metode: »Marković je pak u svojoj opširnoj kritici nastojao po mom mišljenju pretenzionozno dovesti neke njegove (Kukuljevićeve – nap. M.T.) likove u vezu s velikim Shakespeareovim junacima, uspoređujući Selima Nadovića, beskrupuloznog i častohlepnog vezira mostarskoga i s Macbethom i s Rikardom III, ali je želeći očito pomoći Kukuljeviću, otišao u ovakvim svojim raščlambama predaleko.«³⁹

No, unatoč svim primjedbama treba znati da je Marković skoro tri desetljeća bio najpozvaniji prosuditelj koji je iz doradenog estetičkog sustava promatrao tekstove i novijih i starijih pisaca. On jest »krut«, neosjetljiv za žive prilike, on jest zaokupljen vječnim idejama, a što je uvjetovalo da predložak promatra izvan prostora i vremena nastanka. Ipak, i kao takav on teži prema znanstvenosti, on želi uvesti nekakav red u oblast koja je uveliko osobna kada je o izricanju sudova riječ. Jednostavno: Marković nastoji subjektivnost svesti na najmanju moguću mjeru i suspregnuti je u što objektivnije okvire. Lijepo je to zabilježio Barac: »Može čovjek imati različito mišljenje o njegovu poimanju vječne ljepote – ali je činjenica da je Marković prvi od hrvatskih kritičara uzdignuo kritiku nad površni impresionizam i sitno bilježenje ličnih sudova, nastojeći da joj dade smjer, metodu, smisao. Tek s Markovićem

³⁹ Nikola Batušić, *Ivan Kukuljević*. U: *Hrvatska drama od Demetra do Šenoe*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976, str. 87.

počinje hrvatski kritik da si postavlja pitanja: što ima da istražuje u umjetničkom djelu, i na kakav način treba da obrazloži svoj sud.⁴⁰

3. Polemika Franje pl. Markovića i Armina Pavića

U skladu s mišlju da se estetička pravila mogu u potpunosti primijeniti tek na djela starih autora Marković se višeputno analitički obazirao na neke od uglednih pisaca hrvatske književne tradicije. Pored prigodnih napisa tipa »život i rad« (Ivan Dežman, Janko Jurković, Medo Pucić, August Šenoa, Adolf Veber Tkalčević, Stanko Vraz) pisanih 1880, 1881, 1892. i 1896. godine, Franjo pl. Marković objelodanio je i nekoliko opširnih rasprava što su u svom fokusu imale tekstove »jakih« spisatelja i u kojima je on mogao slobodno razmahati osobni estetički instrumentarij. Bavio se on, tako, Gundulićevom *Dubravkom* i *Osmanom*, Demetrovom *Teutom*, Bogovićevim *Stjepanom*, *posljednjim kraljem bosanskim*, Preradovićevom poezijom. Najobimnija Markovićeva analiza takve vrste svakako je ona što ju je tijekom 1879. i 1880. godine publicirao u četiri sveska RAD-a (46, 47, 50, 52). Riječ je o *Estetičkoj ocjeni Gundulićeva Osmana*.

Već je spomenuto da Marković nije bio sklon upletanju u »književne svađe«, dopisivanja i odgovaranja putem tiska, da je uvijek zadržavao potrebnu znanstvenu distancu. Jednom je, ipak, načinio izuzetak i upustio se u razgovor s Arminom Pavićem, a na temu »Je li *Osman* cjelovito djelo?«

Početak cijele priče veže se uz Izvjestje o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske godine 1870/71. u kojemu je Pavić objavio tekst *Kako se izgubilo 14. i 15. pjevanje Gundulićeva 'Osmana'*. Već tada on misli da je Gundulić spjevao dva neovisna djela – *Vladislavijadu* i *Osmanidu*, te da je kasnije ovaj dubrovački pjesnik »...nastojao te dvije pjesme sastaviti u našega današnjega Osmana, nu da ga je u tom poslu prerano smrt zatekla.«⁴¹ Kasnije se Pavić korigirao: tezu o dvojnosti je zadržao, ali je posao oko sklapanja prenio s Gundulića na nekog drugog, nepoznatog pjesnika koji dolazi poslije Gundulića. Tu je revidiranu misao razradio u 32. knjizi RAD-a za 1875. godinu. U njoj je iznio potvrde za svoju pretpostavku (Stjepan Gradić, Ignjat Đurđević, Serafin Crijević, Giancarlo di Angelis) o tome kako je prije samog eposa o Osmanu postojala »poema de Vladislavi gestis in bello Turcico«, a koja bi bila spjevana 1621. godine, iste dakle godine kada su Turci, nakon hoćimske bitke, 8. listopada, sklopili mir s Poljacima. Tek nakon toga nastaje

⁴⁰ Antun Barac, *Franjo Marković (1845-1914)*, str. 61.

⁴¹ Armin Pavić, *O kompoziciji Gundulićeva Osmana*. U: *Polemike u hrvatskoj književnosti*, knjiga 5, Mladost, Zagreb, 1982, str. 9.

Osmanida koja govori o umorstvu sultana Osmana. U *Osmanu*, kako Pavić naziva svih 20 pjevanja (izuzev 14. i 15.), *Osmanidi* pripada 1, 16, 17, 18, 19. i 20. pjevanje. Ostali bi se dio (2–13) mogao potpuno ukloniti, a da se to uopće ne osjeti. Taj je dio historijski neistinit, kronologijski neuredan, pjevanja nisu logičan nastavak prvog, niti iz tog skupa proistječe ono što se događa od 16. do 20. pjevanja.

Četiri godine poslije Pavićeva priloga Franjo pl. Marković počinje publicirati radnju u kojoj obrazlaže pogrešnost Pavićeva razmišljanja. Čini to kroz sljedeća problemska polja: odnos epa prema povijesnim činjenicama, razlaganje cjelokupne strukture i prikazivanje odnosa koji postoje između narativnih linija, sravnjivanje *Osmana* s drugim epovima (*Odiseja*, *Ilijada*, *Eneida*, *Oslobodeni Jeruzalem*, *Bijesni Orlando*, *Luzjijada*), a što Marković i inače rado čini (pogledati analizu Bogovićeve *Stjepana*), usporedba Gundulićeva pjesmotvora s estetikom epa, analiziranje aktera, promišljanje etičke dimenzije. Sve je to autora vodilo krajnjem cilju: »Sva dosad naznačena četiri diela razprave zamjetno će se potvrditi u konačnom sudu: da je Osman inače veleumno⁴² jedinstveno osnovana i izvedena epska pjesan klasično-romanske tehnike, premda mu manjkaju (od Gundulića) XIV i XV spjev.«⁴³ Konačno, Marković je dokazao visoku literariziranost tog djela i po tome što je njegov ustroj peterodijelan: »...I i II spjev ekspozicija, III do XII napredak, XII do XV bio bi vršak, XVI do XIX peripetija, XX katastrofa.«⁴⁴

Kako bih oprimjerio koliko je Markoviću ovaj razmjer bio važan, navest ću jedan dio iz njegova *Priloga estetičkoj nauci o baladi i romanci*: »Jer ona onakova trodjelnost bićno je a kadšto teško opažljivo obilježje svega, što nije neuređena tvorina, nego je uređeno, organizovano. Sve, što je logično, ili estetičko, ili etičko, ima onakovu trodjelnu organizaciju, koja je u najjednostavnijem obliku svojem simetrijska, a u dotjeranijem proporcionalna, i to proporcionalna najpače onako, kako je – stručno veleći – srednja geometrijska razmjernost iliti, kako umjetnici vele, zlatni rez...A trodjelni ustroj lako će postati peterodjelnim, tako, da je prvi uvod, drugi dio napredak iliti naspornost, ulaz k sredini, treći dio je ta sredina iliti vršak, četvrti je dio salaz od vrška ka koncu iliti okret, presrt (peripetija), a peti je dio konac, završetak (u tragediji

⁴² Pavić je, naprotiv, tvrdio da je »cultus Gundulićev« neopravdan, te »...da će bud koji broj strofa XIV pjevanja, bačen na jednu zdjelicu težulje, pretegnuti sve ostale strofe Osmana u drugoj zdjelici: tolika je divna pjesnička invencija i tolik je silan pjesnički stil Mažuranićev naprama Gunduliću.« *O kompoziciji Gundulićeva Osmana*, str. 49.

⁴³ Franjo Marković, *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*. RAD JAZU, Zagreb, knjiga 46, 1879, str. 87.

⁴⁴ Nav. dj., str. 101.

katastrofa). To će reći: sastav tragedije i u obće drame nije ino nego primjena jednostavne simetrijske trodjelnosti na obsežniji umotvor.«⁴⁵

Iz te je polemike oko *osmanskog pitanja* (još dok je Markovićeve rasprava izlazila u RAD-u, Arminu Paviću je objavljena knjiga *Estetična ocjena Gundulićeva Osmana* 1879. godine u kojoj je on uzvraćao na Markovićeve dokaze, a ovaj opet reagira u *Viencu*⁴⁶ tekstom *Estetičnoj ocjeni Gundulićeva Osmana* spislu A.Pavića, /Zagreb 1879, Albrecht/, primjetbe) Marković izašao kao onaj čiji su estetički dokazi prevladali. Njome se, međutim, pokazalo da je on isključivo znanstvenik nenaviknut na »dnevne« obračune, čovjek koji u diskusiju ne ulazi iz osobnih interesa, nego zarad znanstvene istine. U Markovića nema zaoštrena tona, ironije, vrijeđanja i izrugivanja. Tek akribijski rad na tekstu. Vodnik je to zgodno primijetio: »Šved Jensen čitao je obojicu, pa je u prvi mah kao pristao uz Pavića pod dojmom njegova majstorskog polemičkog stila, ali kasnije u svom djelu 'Gundulić und sein Osman' (Goteborg, 1900. – nap. M.T.) pristaje uz Markovića.«⁴⁷

Estetička ocjena Gundulićeva Osmana lijepo je pokazala i potvrdila da Franjo Marković nikada nije raspravljao o ljudima nego samo o stavovima.

4. Pjesnički rad

Po svojem je političkom opredjeljenju Marković bio pristalica Josipa Jurja Strossmayera, filozofsko-estetički orijentiran je prema Herbartovim i Zimmermannovim formalističkim idejama, dok je u književnosti romantičar. Sva tri ta sloja pronalazimo i u njegovu pjesništvu, što samo potvrđuje da je imao izgrađenu i zaobljenu i životnu i znanstvenu i poetsku koncepciju koje nisu odvojene nego se prožimaju i nadopunjavaju.

Već je spomenuto da je Markovićev prvijenac pjesma *Noćno pitanje* (1860.). U drugom godištu *Domovine* izlazi mu oveći pjesmotvor *Slijepac*. Već tada je njegovo pjevanje nailazilo na lijepu recepciju: »Tadanji urednik 'Domovine' A l e k s a n d a r Š u l j o k piše o pjesmi ovako: 'Što se pjesništva tiče, to je Franjo Marković u svom 'Slijepcu' najdalje dopro. On se odlikuje osobitim jezikom, čistim i narodnim, a i pjesničkih uzleta imade mnogo. Osim toga ide ga osobita slava i za to, što je svoju povjesticu iz naše povjestnice crpio. Pjesma je po Byronovoj školi.'«⁴⁸ Tijekom studiranja Marković se po-

⁴⁵ Franjo Marković, *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*. RAD JAZU, Zagreb, knjiga 138, 1899, str. 118–119.

⁴⁶ Zagreb, god. XI, 1879, br. 21, str. 329–334.

⁴⁷ Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 176.

⁴⁸ Vjekoslav Klaić, *Dr. Franjo Marković*, str. 336.

tanje upoznao s europskim romantičnim strujanjem (Byron, Mickiewicz, Puškin, Tick, Novalis, Schlegel), no posebno je volio poljsku literaturu budući da je ona tada imala bujnu romantiku. Dakako da mu je među Poljacima na prvom mjestu Mickiewicz. Od lirskih vrsta najviše je osjećaja imao za *baladu i romancu*. Ta epsko-lirska vrsta u Markovićevoj izvedbi (povijesna, ljubavna, mistična tematika) udaljuje se, recimo, od nordijskog tipa, budući da je autor u nju unosio znatno više lirske intonacije. Među prvim su njegovim takvim pjesmama *Lasta i jaglac* (1865.), *U svetu zemlju* (1866.), *Zla kob* (1865.). Dosta je balada Marković objelodanio u *Viencu*, i to već u prvom godištu (*Majčina dušica*, *Vječni oganj*, *Vrzino kolo*), a činio je to i poslije (1870: *Zadnja zdravica*, 1871: *Šaš-polje*, *Tri vijenca*, *Zlatna kupa*, *Zvono iz dubine*).

Markovićevo zanimanje za baladu i romancu nije bilo samo pjesničke naravi. Usporedo s priložima iz prvih brojeva *Vienca* on se bavi i znanstvenim promišljanjem njihova sadržaja i oblika. Tako u 44. i 45. broju (1869.) izlaze dvije njegove rasprave naslovljene *O baladah i romancah* i *O slovjenkih baladah i romancah*. Trideset godina kasnije, u vrijeme kada je Marković odavno završio svoje pjesnikovanje, napisat će on već spominjani *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*.

Treba ubilježiti i onaj dio Markovićeve opusa na koji se pozornost ne obraća tako često, a znatan je po broju objavljenih naslova. Riječ je o *sonetu*, vrlo zahtjevnom poetskom izrazu budući da se u njemu traži usklađenost i sadržaja i oblika. Pisao ih je Marković potkraj devedesetih godina. Velik dio soneta, spleten u vijence, opjevava pjesnikove iskrene osjećaje spram Hrvatske i Slovenije. Josipu Jurju Strossmayeru posvetio je on također nekoliko soneta: sonetni vijenac povodom biskupove šezdesetogodišnjice, sonet za njegov 85. rođendan, te dva soneta ispjevana povodom Strossmayerove smrti. Dinko Politeo, pišući o sonetnom vijencu što ga je Marković namijenio đakovačkom biskupu, naprosto nije mogao izabrati prikladne riječi kojima bi ishvalio autorovo umijeće: »Najharmoničnije stapljanje poletne mašte i duboke misli, pjesnika i mislioca, vidi se u svakom sonetu. Odatle po svoj prilici ona jedinstvenost, ona slivenost, ona cjelina svakog soneta pa i opeta čitavoga 'vijenca'; odatle ona strogost, ona svečanost, ako mogu reći, kao neki dorizam čitavoga djela. Kada slušam čitanje Markovićeveih soneta, čini mi se, da je to kao Bethovenova glazba, čini mi se, u koliko se produkcije raznih umjetnosti dadu usporediti, da stojim pred kojim veličajnim kiparskim djelom, pred Mojsijom Michelangela.«⁴⁹

U 1865. godini nastaje prvo veće Markovićevo djelo, idilski spjev *Dom i svijet*. Autor ga je naumio objaviti u *Glasonoši*, no to se nije dogodilo. Tek

⁴⁹ Dinko Politeo, »Sonetni vijenac«. VIENAC, Zagreb, god. XXX, 1898, br. 19, str. 283.

1883. godine, kada mu je u izdanju Matice hrvatske izašla zbirka *Iz mladih dana* (u toj su zbirci, inače, skupljene balade i romance, prijevodi s poljskoga, te pjesnička pripovijest *Povratak pod hrvatskoga kralja*), ta je »pjesan« po prvi put tiskana. Iako se uz to Markovićevo djelo redovito zapisuje odredba »idilski«, nije time, ipak, moguće izraziti najvažniji njegov aspekt koji je vezan uz otužne prilike pedesetih godina devetnaestoga stoljeća. Autor jest, doduše, opisivao arkadijski krajobraz sa svim njegovim standardnim mjestima: čista ljubav dvoje mladih, vinobera, prizori lova, pšenična polja, skupno pjevanje u predvečerje, pjesma ševe. Stvarna je osnova *Doma i svijeta* posve drukčija: sudbina hrvatskog intelektualca koji se vraća iz »velikog svijeta« da bi svoje znanje uložio u napredak domovine, a što nije moguće, budući da u Hrvatskoj različiti *Ergeri* rade u korist nekog posve drugoga. Marković je u spjevu dobro ocrtao aktere (majka, sestra, Anka, župnik, školnik Čuk, sudac Erger – »njemačka ukočena roda«, major Bunić), sredinu i socijalno-političke prilike što su u to vrijeme vladale u Hrvatskoj, a koje su bile posljedica intenzivnih povijesnih zbivanja u Europi. Učinjeno je to tako da se jasno istaknula autorova prohrvatska i protunjemačka misao, njegova ožalošćenost zbog takovih prilika i njegova želja za boljim vremenima:

*Od mise one rodilo se svašta!
 Pred crkvom prizor sav se Bruna kosnu;
 U starcu slijepcu nazrev nemilosnu
 Buduću kob što te junake čeka,
 Ganuća žarom plane njegva mašta,
 Svom dušom pjesme proori mu jeka,
 Ter misu, mlade u boj polaznike,
 Majora starca, ropstvo i silnike,
 I željkovanu naroda slobodu,
 Što jednom lance skršiti će rodu,
 Poeta mladi u stihove složi...⁵⁰*

Pa iako, recimo, Branko Vodnik konstatira kako »Nadahnuće i ideju za idilsku epsku pjesan crpao je Marković iz poljačke poezije« – u »Panu Tadeuszy', epu Adama Mickiewicza...«⁵¹, ipak je *Dom i svijet* individualno djelo izraslo iz konkretnih hrvatskih prilika. To što je ono odjeveno u literarnu romantiku niukoliko ne umanjuje njegovu vrijednost i samosvojnost.

⁵⁰ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 44, str. 77.

⁵¹ Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 81.

Prvo je Markovićevo tiskano djelo romantični spjev *Kohan i Vlasta*. U cijelosti je napisan i objelodanjen u Osijeku, u vrijeme kada je on bio suplent osječke Gimnazije. Evo kako se Milko Cepelić prisjeća nastanka *Kohana i Vlaste*: »Mi manji đaci nismo tada znali, da je nježni, djevojačkoga lica a duge mrke kose, mladi profesor, koji je predavao samo u gornjim razredima filozofiju, hrvatski, grčki i latinski jezik, da je on pjesnik. Ali se u brzo pročulo za njegovu pjesmu 'U boj, u boj', pak i za njegova 'Anđela slavjanska', koju smo pjesmu iza Irme Jelenske u Zagrebu, dobivši je u prepisu, i mi osječki đaci počesto deklamovali, a Marković ju u svojoj 19-oj godini spjevao. Štampana je istom 1883. Nego dosta smo brzo godine 1867. saznali, da Marković radi na ovećoj pjesmi, jer smo ga gledali iz naše škole, kako po cijele ure, naslonjen na otvoren prozor, gleda u nebeske vedrine i nešto bilježi; a saučenik nam Oton Marinović, unuk Markovićeve stanodavke opet je pripovijedao, kako Marković po cijele noći ne spava, nego pije crnu kavu i nešto piše. A slutili smo, da Marković mora mnogo vrijediti, jer su ga odreda svi profesori lijepo pazili, a nada sve ravnatelj Živko Vukasović. Kada je u lipnju 1868. u Lehmanovoj štampari ugledala svjetlo njegova pjesan 'Kohan i Vlasta', bili smo svi presenećeni, zapravo zaneseni. Osjetili smo namah u mladim dušama svojima, da je – inače otmjeni – Franjo Marković tek u 22-oj godini života svoga stao uz bok slavnome Ivanu Mažuraniću, odnosno njegovu 'Čengić-agi'. Nije bilo đaka, koji nije kupio te knjižice, pak smo pojedine odlomke prekrasne te pjesme namah bili mi đaci deklamovali a publika je s ugodnošću slušala.«⁵²

Ako je za *Dom i svijet* Marković odabrao blisko vrijeme, u *Kohanu i Vlasti* on se povlači u prošlost i opjevava sukob bodričkih Slavena (koji su živjeli na području današnje Poljske – »Slaveni Polabljani«) s Germanima. No, bez obzira na to što su prostor, vrijeme i lica iz dubokih slojeva povijesti i ovdje se iznosi reakcija na aktualnu društveno-političku situaciju. Sklapanje saveza s Nijemcem Durinkom (Marković nekoliko puta tijekom spjeva ponavlja jedan pasaż, uvijek u karakterologijskoj funkciji: »Na prsima mu gvozden oklop sija;/ Da l' pod njim kamen, da l' srce bije,/ To krije ti svog pogleda mrklinom,/ Al mah ćeš znati, da slavski sin nije.«) i namjere kneza Kruvoja da zasužnji vlastiti puk i kasnije katastrofalno razrješenje kada Bodričani takvo što odbijaju, više je nego jasna aluzija na devetnaestostoljetni otpor njemačkom utjecaju: »U šezdesetim godinama vladala je protiv Nijemaca takova mržnja u nas, da se 1868. g. nije moglo ni govoriti o tome da se Hrvatska spoji sa Austrijom, i Hrvati se volješe izmiriti sa Madžarima, protiv kojih su se borili dvadeset godina prije toga na bojnopolju. To je ne samo ljubav za cijelo Slavenstvo,

⁵² Milko Cepelić, *Kuća, u kojoj je Franjo Marković spjevao »Kohana i Vlastu«*. HRVATSKA OBRANA, Osijek, god. XVI, 9. lipnja 1917, br. 131.

već i mržnja za nijemstvo u 'Kohanu' i Vlasti« odgovaralo duhu vremena, u koje je ep nastao, i bar time je još ovo djelo vezano sa savremenim životom.»⁵³

Ovaj je romantični spjev izrastao iz Markovićeve oduševljenja Mickiewiczem (*Konrad Wallenrod, Pomnik Piotra Wielkiego*) i Puškinovom poezijom (*Mjedeni konjik*), Kollarovim slavenofilstvom i Herderovom humanom koncepcijom o Slavenima. Herder je u to vrijeme nastupio s teorijom o razvoju ljudske kulture po stupnjevima: prvo je kultura imala romansku osnovu, potom germansku, a od 18. stoljeća snažno prodiru Rousseauove ideje o povratku prirodi. Upravo se tada pojavljuje Slavenstvo kao svježi element koji bi kulturni tijek trebao pomaknuti naprijed. Nalazeći se u tragu takve koncepcije Marković je ispjevao spjev kojim se veliča dobrota, pravdoljubivost, blagost i čovječnost slavenska.

Posljednji dio u kojem žrec Slavoj poziva na ukidanje svih neprijateljstava i odbacivanje oružja vrhunac je takvih Markovićevih zanosa o općeproširenoj humanosti:

*Ne doviék, kad ljudi budu ljudi,
Tad nestati će oni dusi hudi;
Jer prolazna je mržnja, ljubav vječna.*⁵⁴

U predgovoru petom izdanju *Kohana i Vlaste* Nikola Andrić upozorava, pored utjecaja inozemnih, i na utjecaje hrvatskih pjesnika – Petra Preradovića, a posebno Ivana Mažuranića. Ujedno, on je uz osnovni tekst donio i precizna upozorenja koji stihovi spjeva korespondiraju sa stihovima ovih dvaju hrvatskih književnika.

Pišući pjesmotvor u kojemu je u 2162 stiha radikalno suprotstavio Germane i Slavene (Marković je *Kohana i Vlastu* pisao prije sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe, u vrijeme kada je postojala opasnost da bi se Hrvatska mogla prikloniti Beču) kao nešto što je zlo i dobro, autor je ostvario visoko-estetizirano djelo koje u svom vremenu i nije imalo značajnijeg takmaca i o kojemu su pisani panegirici. Način na koji je Marković spojio romantičarski historicizam i suvremenost zaista je primjeren za to vrijeme, kao što je pohvalan i spoj angažiranosti i estetiziranosti.

Nikola Batušić konstatirao je sljedeće: »Povijesna će drama (19. stoljeća – nap. M.T.) u svim svojim razvojnim odsječcima nositi kao temeljne vlastite

⁵³ Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 86.

⁵⁴ Franjo Marković, *Kohan i Vlasta*. Matica hrvatska, Zagreb, 1923, str. 107.

značajke ili projekciju političke situacije, oslanjajući se na Demetra i Kukuljevića ili će uz to još biti i poprištem nekih etičkih problema.«⁵⁵

Između ta dva pola kretao se i *dramski rad* Franje Markovića i to u sve tri njegove tragedije: *Karlo Drački* (to je djelo trebalo biti prvi dio tetralogije: *Jelisava, Hrvat Ivan* i *Stjepan Lacković*, a možda čak i pentalogije: *Mati Hrvatovka* i *Pavao*), *Benko Bot* i *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski*. Već iz pobrojanih naslova vidljivo je da je Marković odabirao udaljenije etape povijesnog trajanja, a čitanje tih djela potvrđuje da i ona, kao i *Dom i svijet* i *Kohan i Vlasta*, žele nešto reći i o suvremenosti (atmosfera poslije nagodbe 1868. godine).

Marković je u svom protumađarskom i protunjemačkom stavu bio dosljedan: »Da navedem samo jedan sitni primjer: naš pjesnik za putovanja nije nigda uzeo certifikata za polovicu karte, ma da ima na to pravo, jer ne može podnesti, da bude na njegovoj slici udaren mađžarski pečat, povrijeđena nagodba (certifikat je bio samo na mađarskom jeziku – nap. M.T.) i domovinski osjećaji.«⁵⁶

Taj njegov stav, kao i shvaćanje da u književnim djelima treba prikazivati samo plemenite misli i oponašanja vrijedne činove što imaju univerzalnu vrijednost, neovisnu o kronotopu, odrazio se i u dramskom dijelu Markovićeve stvaralaštva.

U *Karlu Dračkom*, kojega se radnja događa godine 1385.–1386., osnova je građena na odnosu naslovnog junaka spram Rimske kurije i s tim skopčane tendencije prema prirodnoj potrebi neovinnosti koju je ta institucija nastojala suzbiti. Drački se ne želi pokoriti papskim namjerama:

LEGAT

*Pod Rim se sviti svakom stvoru ljudskom
Bonifac reče! zato moraš i ti!
U Rim ćeš doć pokorit se –*

KARLO DRAČKI

*Kad zoveš,
Ja hoću doć pokorit – njega. Amo,
Vi braćo slobodnog duha!⁵⁷*

⁵⁵ Nikola Batušić, *Temeljne odrednice hrvatske drame u razdoblju između Dimitrija Demetra i Augusta Šenoae*. U: *Hrvatska drama od Demetra do Šenoae*, str. 10.

⁵⁶ Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 161.

⁵⁷ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 44, str. 143.

On se bori protiv nasilnog nametanja jednog i jedinstvenog mišljenja kojim se želi neutralizirati bilo koji oblik ljudske slobode. Drački je opsjednut izbjavljenjem cijeloga čovječanstva iz okrilja nezdrave dogme kako bi se čovjek, konačno, mogao osjećati slobodnim bićem. Zbog takve svoje tematike ta je Markovićeva tragedija prikaz sukoba između napredne renesansne misli i krute ideologije koja samo sebi želi zadržati pravo nepogrešivosti i apsolutne vladavine svima i svime. Pretpostaviti je da je povoda upravo ovakvoj fabuli, između ostaloga, dao i Strossmayerov nastup na Vatikanskom koncilu (1869.–1870.) gdje je on odlučno ustao protiv dogme o nezabludivosti pape. Osnovna je poruka te prve Markovićeve drame: Čovjek se bori (i treba se boriti) da bi oslobodio svoju misao, volju i čin.

Radnja *Benka Bota* smještena je na početak 13. stoljeća. Okružje je, dakle, uveliko srednjovjekovno, a glavni je junak prikazan kao žrtva upletena u složeni mozaik osobnoga ponosa i pravednosti, banske obveze i intimnih proživljavanja. Benkova želja da u isto vrijeme bude dosljedan svom domoljublju (prestanak poniženja koja Ugarska nameće Hrvatskoj), svom etičkom principu (on je ubojica, a ne Hinko i to treba reći) i svojim emocijama (vibriranje između ljubavi prema Jelini i mržnje prema njoj kao prema preljubnici) dovest će ga do stratišta. Benko Bot sličan je Karlu Dračkome: u njemu se zameće misao o slobodi naroda, no ne cijeloga čovječanstva, već Hrvatske:

Ja čekah,

Ne zlorad tudjoj sudbini al miran

Izgedajući čas, kad sinovom ću

Namrieti svetu baštinu vrline,

Najvriedniji da od njih blagom rukom

Odrieši lance domovini svojoj,

Uz ovu zemlju prikovanoj, kao

Uz gnjusne uze zid.⁵⁸

* * *

Na stratištu je rod moj. Divlje čete

Nečovječnijeh okrutnika, zvjerad

Krvoločna iz mongolskoga pieska

⁵⁸ VIENAC, Zagreb, god. IV, 1872, br. 51, str. 812.

U ove kraje dobjegla, sad trga
 Moj rod i jadnu domovinu moju.
 Al rod se moj ne boji, na stratištu
 Još domovinsku pjesmu smjelo pjeva!
 Umuknuti će glas taj, i grobničko
 Pokrivat će ga polje. A nad njime
 Zavijat će, krvlju zasićeni
 Divljaci tvoji s tobom kralju! Strepi!
 Taj njihov biesni klik nad grobljem
 našim
 Dozivat će drugove im strašne,
 Provalit će iz azijskih strana
 Sav njihov divlji rod na zemlju tvoju
 I sažgat, satrt, pobit sve će živo,
 I prah i kosti bit će zemlja tvoja.
 A žrtve ove, rod moj, i slomljena
 Iz grobova će podić uda svoja
 I hrvatski će narod ustanuti,
 I grobničko će proslavit polje!
 (...)

Sad idem mriet. Kad svane doba bolja
 Mom narodu, i moj će glas se čuti!⁵⁹

Ideja o slobodi ovdje je, dakle, sužena; više se ne namjerava rasteretiti sav ljudski rod, nego hrvatski prostori od tuđinskih utjecaja, u ovom slučaju ugarskih. Marković je stoga i prikazao bunu Hrvata koji se hoće osloboditi, a Benka proglasiti za svojega kralja. Uz tu razinu, Marković oblikuje i onu koja se odnosi na ljubavnu vezu između banice Jeline (Benkove žene) i Hinka (vojvode meranskog, brata kraljice Gertrude, žene Andrijine), te Benkov stav prema tom nečasnom činu svoje zakonite supruge. I upravo ta tematska nit pokrenut će događanje naprijed, sve do tragičnog kraja – smrti Benka Bota, njegove braće i njegova tasta uz nagovještaj zbivanja na Grobničkom polju.

⁵⁹ VIENAC, Zagreb, god. IV, 1872, br. 52, str. 833.

Drama *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski* napisana je povodom osamstote obljetnice okrunjenja tog hrvatskog kralja, i za razliku od prethodne dvije, pisana je prozom. Vrijeme je, dakle, ponovno srednjovjekovno (11. st.), a cijelo se dramsko tkivo okuplja oko Zvonimirove odluke da pođe u križarsku vojnu i otpora prema toj njegovoj nakani (umjesto pohoda u križare traži se rat protiv Ugarske). Marković je u koncipiranju kraja odstupio od povjesnice, tako da Zvonimir uspijeva povesti svoj narod u oslobađanje *Svetoga groba*. Povijest nas, međutim, uči drukčije: križarski ratovi započinju kojih desetak godina iza Zvonimirove smrti (1089.), on je ubijen, a prema predaji, historijski nepotkrijepljenoj, on izriče užasnu kletvu.

Kao i u prijašnjim dramama i ovdje postoji osobni konflikt koji proistječe iz opreke kralj-čovjek. Prvi od njih razumije potrebu očuvanja hrvatskih prostora, dok drugi smatra da je primarno očuvati kršćanstvo od Osmanlija. Branko Vodnik prigovara zbog odsuća jačeg dramskog spora koji bi trebao postojati između Zvonimira i kojeg drugog aktera, a što je, po njemu, uveliko oslabilo kompoziciju.

Zanimljivo je primijetiti kako se i Drački i Zvonimir bore za isti cilj, iako je jedan protupapinski, a drugi propapinski orijentiran: »U 'Karlju Dračkom' Hrvati se bore pod vodstvom svoga kralja za misao renesanse, pa ma da veliki kralj pada, pjesnik nije završio dramu rezignacijom. Zvonimir živi u drugo doba; čini se da se on bori za ono, protiv čega ustaje Karlo Drački, ali oni se bore zapravo za isto: za misao razvitka ljudskog duha, tek dvije epohe: srednji vijek i renesansa istu borbu vode (za kršćanstvo, humanost, prosvijećenost, slobodu – nap. M.T.) potpuno oprečnim putem i oružjem. Zvonimir bori se krajem jedanaestog stoljeća za Sveti grob, hoće da povede Hrvate u daleku svetu zemlju, gdje je na Hristovu grobu potlačeno čitavo ljudstvo – narod neka razvija krstaše barjake 'na mir ljudstva'.«⁶⁰

Prve dvije tragedije ostvarene su u jampskom kvinaru, treća prozom, sve su građene peterodijelno, s »narušenom« prirodnom sintaksom i ugledanjem na gramatičke konstrukcije klasičnih jezika, s čestim opkoračenjima, arhaizmima (ne samo leksičkim već i morfološkim), alegorijskim pasažima, metaforičkim nizovima (s ovakvim obilježjima poetske osobitosti i s naznačenim formalističkim estetičkim nazorima neminovno je Franjo pl. Marković morao iskazati svoje neslaganje s Mladima). Svim je time Marković htio postići visoku stiliziranost i našoj tragediji na određen način osigurati uzvišenost.⁶¹ To

⁶⁰ Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 169.

⁶¹ »One su i jedna i druga (tragedije *Benko Bot* i *Karlo Drački* – nap. M.T.) zamišljene i izvedene u vrijeme kad se Marković istom uvodio u duhovni svijet estetike, sjedeći na predavanjima profesora Zimmermanna, u kojega je i tada i u svim kasnijim prilikama imao silno povjerenje, a koji ga je učio da su estetički pojmovi vječiti i, kada je riječ o vrijednosti umjetničkoga i

je, međutim, uveliko otežalo uprizorenje njegovih djela, pa su se ona odista rijetko nalazila na pozornici.

No, unatoč svim tim »nedostacima« sva tri Markovićeve ostvarenja imaju pozitivnu osnovu koja i danas može biti aktualna: »...misao borbe ljudske za razvitak čovječanstva u različito doba, kad pred ovom mišlju kao njeni vojnici stupaju Hrvati.«⁶²

5. Epilog

Franjo pl. Marković nesumnjivo ide u red onih književnih i znanstvenih poslenika koji su ostavili intenzivan i osobito individualan trag u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Hvaljen kao pjesnik, cijenjen kao filozof, u svojem je dobu osobnost *par excellence*. Filozofski obrazovan, književno obaviješten, pjesnički talentiran, izrazit domoljub (i to u odista poražavajućim vremenima: Bachov apsolutizam, 1859.–1869.; Hrvatsko-ugarska nagodba, 1868.; Khuenovo doba, 1883.–1903.), on će tijekom života dobiti zaista sjajne kritike. Vrlo brzo poslije smrti, napisano je o Markoviću nekoliko opširnih tekstova. Hrvatska mu se znanost poslije prigodničarsko-književnopovjesnički vraćala, no nikada više s toliko erosa s koliko su to činili njegovi suvremenici. Tako je taj naš *akademski romantik* (Dragutin Prohaska) počeo dijeliti sudbinu mnogih zaboravljenih pisaca iz hrvatske književne povjesnice.

Ipak, Franjo pl. Marković zaslužuje da ga se iznova upozna, da se njegova djela ponovno tiskaju i pročitaju. Jer, ona još uvijek mogu čitatelju ponuditi niz misli, tema i slika u kojima se prepoznaju i djelići naše suvremenosti.

književnog proizvoda, jedino mjerodavni. S malo ćemo mašte lako zamisliti mladoga Franju Markovića kako u svojoj bečkoj osami razmišlja o formalnim nedostacima Bogovićeve, Demetrovih ili Kukuljevićevih drama, kako dolazi na pomisao da i sam napiše tematski slične a estetički savršenije tekstove, a sve se to prosuđivanje i planiranje temelji na vjeri da je ono što se čuje na Zimmermannovim predavanjima neka vrsta arhimedove uporišne točke.« Zoran Kravar, *Ideja drame kod Franje Markovića*, str. 202–203.

⁶² Branko Vodnik, *Franjo Marković*, str. 169.

IZMEĐU PJESNIČKE IMAGINACIJE I ESTETIČKIH NORMATIVA (O Franji pl. Markoviću, uz sto i pedesetu obljetnicu rođenja)

Sažetak

Franjo pl. Marković (1845.–1914.) važna je pojava u hrvatskom filozofskom i književnopovijesnom studiju. U tekstu se pokušava sintetski obuhvatiti nekoliko važnih aspekata Markovićeve djelovanja: filozofsko-estetički i književni rad (balade i romance, soneti, spjevovi, drame), vrednovanje djela iz starijih razdoblja i onih koja su napisali Markoviću suvremeni autori. Posebno se govori o njegovoj polemici s Arminom Pavićem oko pitanja je li Gundulićev *Osman* cjelovito djelo ili ne.

BETWEEN POETIC IMAGINATION AND ESTHETICAL NORMS (Franjo Marković. On the 150th Anniversary of His Birth)

Summary

Franjo Marković (1845–1914) was an important personality in the history of Croatian philosophy and literature. This paper is intended as a synthetic research in several important aspects of Marković's work: his philosophical-esthetical and literary work (ballads, sonnets, epics, dramas), as well as his evaluations of works from both earlier and contemporary periods. The author also discusses Marković's polemics with Armin Pavić concerning whether Gundulić's *Osman* had been completed or not.